

معرفی نسخه خطی مجموعه تواریخ شاهنشاهان هند

ثانیه بشیر*

سید محمد فرید**

چکیده:

مجموعه تواریخ شاهنشاهان هند کتابی است تاریخی که در دوره تیموریان متاخر نوشته شده است. نویسنده این کتاب رامی تخلص می کرد و در سال های ۱۱۰۰ تا ۱۱۷۰ ق می زیست. مولف این اثر احوال پادشاهان روزگار خود واقف بود بنا بر این بیشتر احوال تاریخی را در کتاب با تفصیل نوشته است. این کتاب به صورت نسخه خطی در کتابخانه دانشگاه پنجاب نگهداری می شود. در این مقاله این اثر تاریخی معرفی شده است.

واژه های کلیدی: تواریخ، تیموریان، رامی، پادشاهان

* دانشجوی دوره دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب، لاهور - پاکستان
** استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب، لاهور - پاکستان

دوره تیموریان متاخر از لحاظ سیاس دوره انحطاط حکومت مغول بود البته از لحاظ ادبی دوره بسیار غنی و اهمیت فراوان دارد. در این دوره تاریخی مهم شبه قاره کتاب های ارزنده در تاریخ، انشاء، تذکره، دستور، لغت و ادب تالیف یافت. (هاشی: ۱۳۷۵ ش: مقدمه). یکی از مهمترین مآخذ تاریخی آن دوره مجموعه تواریخ شاهنشاهان هند نام دارد. نویسندۀ این اثر تاریخی مورخ و شاعر رامی تخلص می کرد و در دوره تیموریان متاخر (۱۷۰۷ تا ۱۷۵۷ م) زندگی می کرد. اطلاعات زیادی درباره زندگی او در دست نیست. وی در دوره حکومت تیموریان متاخر کار های انشاء و رقم سنجی می پرداخت. در کتاب خود "مجموعه تواریخ شاهنشاهان هند" نوشته است که:

وی به محمد یوسف داروغه‌ی احشام (خدمت گزاران، خدام، نوکران و غیره)

که از قدیم ملازمان آن سرکار بود، انسلاک یافت --- راقم سطور که در آن

سرکار به رفاقت آن داروغه به مخترعات انشاء و رقم سنجی احشام تعلق

داشت، در آن تگ و تاز بعد شهادتش از افات خطیر درین فوج شمول گرفت

و در آن وقت این بمه تصنیع کارکنان قضا و قدر می دید. (رامی: خ: ص ۶۳)

مورخ رامی در نیمه سده دوازدهم زندگی می کرد. می توان گفت که او در حدود (۱۱۰۰ تا ۱۱۷۰ ق/ ۱۶۹۰-۱۷۵۷ م) می زیست. مصنف چون ارتباط با ارتش و تاریخ سنجی داشت، بنا بر این در منابع معاصر از مانند تذکره ها، علما و شعرا و صوفیه، ذکر نشده است. برخی از اطلاعات درباره زندگی رامی در کتابش موجود است.

مورخ و شاعر متخلص به رامی همعصر - پادشاهان مانند محمد معظم شاه عالم بهادر شاه اول (۱۷۰۷-۱۷۱۲ ق) و پسرش عظیم الشان (۱۰۷۴-۱۱۲۳ ق / ۱۶۶۴-۱۷۱۲) صوبه دار بنگال و بهار و اوریسه و جهاندار شاه (۱۷۱۲-فوریه ۱۷۱۳ ق) و فرخ سیر (۱۱۲۴-۱۱۳۱ ق / ۱۷۱۳-۱۷۱۳ ق)

۱۷۱۹م) و رفیع لدرجات (۱۱۳۱ق / ۱۷۱۹) و رفیع البولہ (۱۱۳۱ق / ۱۷۱۹) و محمد شاہ (۱۱۳۱-۱۱۶۱ق / ۱۷۱۹ تا ۱۷۴۸م) و سادات بارہ (۱۷۱۹-۱۷۲۲) بود۔
 رامی درباره بادشاہان روزگار خود شعری سرودہ است کہ نمونہ آن درج ذیل است:
 دربارہ دورہ اورنگ زیب سرودہ است:

ز عہد شاہ عالمگیر تاحال نگہ کن در شہور و ہفتہ وسال
 کجا شدہ شاہ والا زیب اورنگ کہ در کشور کشائی کرد آہنگ

(رامی:خ:ص: ۹۸)

مورخ دربارہ عہد محمد معظم شاہ عالم بہادر شاہ اول (۱۰۵۲-۱۱۱۸ق / ۱۶۴۳-۱۷۱۲) نیز
 شعری سرودہ است:

کجا رفتہ بہادر شاہ والا

کہ شاہنشاہ شد از حق تعالی (رامی:خ:ص: ۹۸)

دربارہ امپراتوری فرخ سیر (۱۱۲۴-۱۱۳۱ق / ۱۷۲۱-۱۷۱۹م) و سادات بارہ سرودہ است

کجا فرخ سیر سادات ہم گو

کہ استیلا شان بودہ بہر سو (رامی:خ:ص: ۹۸)

سلطنت محمد شاہ (۱۱۳۱-۱۱۶۱ق / ۱۷۱۹ تا ۱۷۴۹م) کہ دوران آن عہد سادات بارہ،
 منقرض شد و زوال پذیر شدند۔ می توان گفت کہ مورخ رامی علاقہ مندی فراوان بہ سادات بارہ
 داشت و در زمان اورنگزیب عالم در بلاد دکن زندگی می کرد و از احوال شاہزادگان، محمد معظم شاہ
 عالم بہادر شاہ اول (۱۷۰۷-۱۷۱۲) و عظیم الشان (۱۰۷۴-۱۱۲۳ق / ۱۶۶۴-۱۷۱۲) صوبہ
 دار بنگال و بہار و اوریسہ و جہاندار شاہ (۱۷۱۲-فورہ ۱۷۱۳م) و فرخ سیر (۱۱۲۴-۱۱۳۱ق

۱۷۱۳- ۱۷۱۹م) و محمد شاه (۱۱۳۱-۱۱۶۱ ق/ ۱۷۱۹ تا ۱۷۴۸م) آگاهی داشت، چون
نوشت که

کجا شه زادگان با آن بلندی
که ایزد داد شان را ارجمندی

(رامی: خ:ص ۹۸)

رامی نه تنها نویسنده و منشی و وقائع نگار بود بلکه در شاعران برجسته آن زمان به شمار می رود.
وی در کتاب خود مجموعه تواریخ شاهنشاهان هند در جاهای اشعاری آورده است که نشان
دهنده ذوق شعری اوست. نمونه ای چند از اشعار او درج است:

خمش رامی که این پایان ندارد به طول و عرض آن سامان ندارد

(رامی: خ:ص ۴۱)

چو رامی هر دو لشکر را چنان شد بگو زین پیش حال شان چه سان شد

(رامی: خ:ص ۴۵)

خرد رامی سیر رازش نداند که هر دم از سر حکمت چه سازد

(رامی: خ:ص ۴۷)

نیست درین یک دم یک اعتبار نیک بین رامی زین هوشدار

(همو: همان: ص ۲۵)

اراین خرفات رامی به که تن زن حقیقت پای پیش آمد قلم زن

(همو: همان: ص ۳۴)

به رامی بخش فیض شاد کامی که سازد بندگی ات را غلامی

(همو: همان: ص ۳۶)

چو رامی هردو لشکر راجنان شد بگو زین پیش حال شان چه سان شد

(همو: همان: ص ۴۵)

طلب رامی نکو را از الهی که یا بی شهرت از مه تا به ماهی

(همو: همان: ص ۶۴)

عهد تیموریان (۹۳۲-۱۲۷۳ق) از مهم ترین دوره ها تاریخ شبه قاره است که مورد بررسی و تحقیق پژوهشگران قرار گرفته است چون اورنگزیب پادشاه شد، تاریخ نویسی- از دربار برخاست.(احمد: ۱۹۹۰: ص ۳۶۴). اعلام خود مختاری نوابان و حکمرانان در ایالت های مختلف برای مورخان باعث شد که موضوعات وسیع و متنوع انتخاب کنند. اغلب کتاب ها تاریخی مظهر تمدن و فرهنگ آن دوره اند. بیشتر کتاب های تاریخی اطلاعات ارزنده جغرافیایی و احوال جنگ را فراهم می سازد. کتاب های تاریخی این دوره از هیچ روی از کتاب های تاریخ دوره گذشته کمتر نیست(هاشمی: ۱۳۸۵: ص ۳۶-۳۷) مجموعه تواریخ شاهنشاهان هند از مورخ رامی نه فقط یکی از آثار مهم ترین تاریخی دوره تیموریان متأخر (Later Mughal Period) است بلکه از مهم ترین مآخذ اساسی (primary sources) به شمار می آید و منبع وقایع چشم دیده و اطلاعات گوناگون است. تنها نسخه خطی مجموعه تواریخ شاهنشاهان هند، مکتوبه غلام چشتی خان بریجه است که کاتب برای صاحب انگلیسی- جمز پوتن به تاریخ ۶ ذیقعد، سال ۱۲۲۶ق آماده ساخت، این کتاب به صورت نسخه خطی به شماره PeII75 در کتب خانه دانشگاه پنجاب، نگهداری می شود- (رامی: خ: ص ۹۹)

دوره وقائع "مجموعه تواریخ شاهنشاهان هند" در حدود ۱۱۱۸-۱۱۳۴ق/ ۱۷۰۷-۱۷۲۲م است،

چون نویسنده خود در شعر سروده است:

درین مدت که باشد هژده سالی

در آورده به خود تازه خیالی (رامی: خ:ص ۹۸)

مطالب این نسخه خطی بسیار مهم و اهمیت تاریخی دارند و بدین قرار اند:

- ذکر محی الدین اورنگزیب عالمگیر ص ۳
- نهضت نمودن عالمگیر بادشاه از هندوستان به سمت دکن ص ۴
- فتح بیجا پور و حیدر آباد
- ذکر تقسیم صوبه جات هند میان شاهزادگان عالمگیری ص ۱۱
- ذکر رحلت و وصیت اورنگزیب عالمگیر ص ۱۲
- آغاز جنگ میان پسران اورنگزیب و قبضه شاهزاده عظیم الشان بر خزانه شاهی ص ۱۴
- فتح محمد معظم شاه عالم بهادر شاه ص ۱۵
- رحلت شاه عالم ص ۳۳
- ذکر جنگ های تخت نشینی میان چهار پسران شاه عالم ص ۳۵
- روانگی اعز الدین به مقابله فرخ سیر ص ۴۱
- فرار و شکست اعزالدین ص ۴۵
- شکست و قتل جهاندار شاه و ذوالفقار خان وزیر و ضبطگی اموال آنان ص ۴۵
- روانگی امیرالامرا حسین علی خان به دکن ص ۶۰

- شکست داود خان پتی از دست حسین علی خان (برهانپور ۱۱۲۷ / ۱۷۵۴) ص ۶۴
- نیابت دکن به عالم علیخان ص ۷۰
- نامه نوشتن سید عبدالله به حسین علی خان برای کمک ص ۷۲
- زندانی فرخ سیر از دست نجم الدین علیخان ص ۷۴
- جلوس شاه رفیع الدرجات تیموری ص ۷۵
- شهادت و تدفین فرخ سیر ص ۷۷
- سلطنت رفیع الدوله ص ۸۰
- رفع شدن شورش شاهزاده نیکو سیر ص ۸۲
- رحلت شاهنشاه رفیع الدولت ص ۸۳
- ذکر جلوس سلطان روزشن اختر محمد شاه ص ۸۴
- احوال بغی نظام الملک ص ۸۶
- جنگ نظام الملک و دلاور علی خان ص ۸۷
- کشته شدن عالم علی خان ص ۸۸
- قتل سید حسین علی خان از دست حیدریگ ص ۹۱
- بغاوت قطب الملک و تخت نشینی سلطان ابراهیم ص ۹۲
- شکست و زندانی قطب الملک سید عبدالله ص ۹۷

مشخصات نسخه خطی بدین ترتیب است:

آغاز: ابو المظفر محی الدین.... غازی که انوار عدالتش..... (منزوی: ۱۹۸۸: ص ۴۹۳، نوشاهی: ۱۳۹۰: ص ۱۲۱۲، 607: p 1053: Story))

کاتب: غلام چشتی خان بریجه (برای جز پوتن)، خط: نستعلیق، اندازه: ۸.۵ x ۶.۲
 متن: ۵x۷.۵، ضخامت: ۱۹۴ برگ، سطرها: ۱۵-۲۰، تاریخ تکمیل: ششم ذی القعد ۱۲۲۴ ق
 /۱۸۱۲م. (Abdullah: 1942: Pg 1-94)

سبک نثر دوره تیموریان متاخر مانند ادوار گذشته مسجع، مقفی و پر تکلف است. نویسندگان آن دوره بیشتر در نثر فارسی اصطلاحات هندی و محلی بکار برده اند. کلمات عربی در نثر به چشم می خورد. این روش بیشتر از طرف منشیان استفاده شد به سبب این که بیشتر از آنان با لغات فارسی نا آشنا بودند بدین سبب اصطلاحات محلی هم در نثر فارسی می آمیختند. (هاشمی: ۱۳۷۵ش: مقدمه). نثر کتاب مجموعه تواریخ شاهنشاهان هندی نثر ساده و مرسل است که گاهی رنگ ادبی به خود می گیرد، حتی محلی و اقتباس های مصنوع در آن هم دیده می شود. نویسنده شیوه عبارت آرائی و بیان شاعرانه، کار بردن تشبیه و استعاره، تمثیل و کنایه و جز آن به اوج رسانیده است. نیز متن از صنعت متضاد و مترادف، ترکیب های توصیفی، اصطلاحات محلی و کلمه ها عربی و ضرب المثل ها و اصطلاحات حرب و شعر و صناعت ادبی دیگر آراسته شده است، می توان گفت که این نمونه سبک هندی است و انداز نگارش خیلی متوازن است حتی نویسنده به حد افراط نمی رسد. نیز از جمله ها متناسب استفاده کرده دامن اختصار از دست نداد. نثر این کتاب به عنوان نمونه در ذیل است:

خلقان تماشای بردرو بام ازین سانحه دستها افشانده و مردمان نگابی

دربازار ویرزن از بی اختیاری قطری های چشم رانده مرثیه را وقت بر

کمال رسید و تعزیت رشته در از کشید دامن‌ها از قطره ریزی گران شده
 ورومال‌ها از اشک تیری ترک‌دیده مشک‌های چشم آب پاشی نموده
 وپای روندکان ازان کل ولای فرسوده نرکس چشمان را از بی‌آبی
 آب و تاب نماند. و نازک بدنان را از جگر کاوی بشکستگی کحر
 رساند منبع دل فواره عیون را بجوش آورده و کذلک غم بسیت تراشی
 کارآهن‌گری کرده آتش اوجاع در خرمن وجود افتاد و سنک بی صبری
 بصدور بیدلان نهاد تیراه ازمد هوا جس برآسمان رفته.....(رامی:خ: ص ۷۷)
 تنوع در نثر نسخه خطی دیده می‌شود، گاهی پُر از مسجع و متکلفانه دیده می‌شود مثلاً
 ”عالمان در ظل مکرمات و افضال برآسود و خلقتان از مضایق روزگار
 بفراخنای معاش انتعاش یافت و انضباط ممالک را حکم والا
 منقاد یافت و طوارق آنکدار باشراقات تحدید اشاره نمود تمهید
 صو بجابت بنا ظمان سابق و حال بعد دریافت حقایق سلسله منظوم
 گرفت و تشیید امور مملکت بنا بر صلاح وقت که خلق الله بما من
 عدالت بوطن‌گزینند تغیر و تبدیل را ارتسام پذیرفت هرامری بمراتب
 دستور بموقع و محاسن رسید.(رامی:خ: ص ۱۷)

در کتاب از کلمات مرکب فارسی هندوستانی مطلع می‌شویم که شاید در قرن هفدهم رواج نداشت،
 مانند جگت گویی همچنین افعال مرکب؛ مانند: دنکه زدن به معنی چوب زدن نقاره. از این رو کتابی
 منبعی است برای مطالعه زبان شناسی هند که از آمیزش زبان فارسی و زبان‌های هند به وجود آمده

است. اصطلاحاً این زمان از نظر زبان، دوره تغیر بود و نتیجۀ آن را ما در قرنِ نوزدهم میلادی مشاهده می‌کنیم.

کلمات غیر فارسی و عربی که در این کتاب مرقوم گردیده بطور نمونه به شرح ذیل است.

آه	سکه هندی
بارش	باران
برسات	فصل باران
بلی	لوله چوبی
توره	زنجیر طلایی، کیف پوئی
جهروکه	پنجره
چکله	ناحیه، بخش
چوکی	نیم‌کت
چهاونی	معسکر، ورودگاه
حویلیات	مساکن: خانواده‌ای
دنکه	نقاره
گره	آستان-مقام
کچهری	مقام دستور/انصاف
چوک	مرکز آستان-مقام

آمیزش شعر فارسی برای تزئین و آرایش، متن دیده می‌شود نویسنده در متن از ابیات زیبا خود استفاده کرده است:

نیست درین یک دم یک اعتبار نیک به بین رامی زین هوشدار
 به رامی بخش فیض شاد کامی که سازد بندگی ات را غلام
 خمش رامی ازین پند و نصائح که درد نیا بود حسن و قبائح
 تو هم رامی شب و روز دعا کن حقوق بندگی ها را ادا کن

(رامی:خ: ص ۶۵)

مؤلف ترکیبات عربی در متن کتاب آورده است که نثر را مزین تر می سازند ، مثلاً: الجبال ، الغیب عندالله ، لیلۃ القدر ، الحمد لله ، لیلاً ونهاراً ، عالم الغیب ، وغیره در لای عبارت ها دیده می شود-
 اثر ارزشمند “مجموعه تواریخ شاهنشاهان هند” مقام والا و بزرگ میان آثار تاریخی دوره تیموریان متأخر داشت. مصنف عهده بخشی در ارتش شاهی داشت. او بطور سنتی ، نویسنده رسمی نبود اما مانند یک انشاء نویس و مؤرخ همه جزئیات نثر مرسل و عالی و مسجع و حکایات و شعر وغیره در نثرش آورده است و در بیان همه زوایای چشم دیده و مشاهده کرده به کمال مهارت در کتابش آورده است. بسیاری از حوادث و وقایع که در سایر کتب ذکر نشده اند، درین متن حضور داشتند، به خاطر همین، کتاب میان محققان بین المللی و تاریخ نویسان مقام بزرگ گرفته است.

کتاب شناسی و منابع:

- احمد، بشیرالدین (۱۹۹۰م) واقعات دارالحکومت دهلی، اردو اکادمی، دهلی.
- رامی، نسخه خطی، مجموعه تواریخ شاهنشاهان هند، کتابخانه دانشگاه پنجاب، لاهور.
- منزوی، احمد (۱۹۸۸م) فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان، مرکز تحقیقات ایران و پاکستان، اسلام آباد.

○ نوشاهی عارف، (۱۳۹۰ش)، فهرست نسخه های خطی فارسی، کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب
لاهور، جلد ۲، تهران.

○ محمود هاشمی، (۱۳۷۵ش)، تحول نثر فارسی در شبه قاره، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان،
اسلام آباد.

- . Abdullah Syed(1942), a descriptive catalogue of persian, urdu & Arabic Manuscripts in
the Panjab University library, Vol 1 Lahore .
- . Story, C.A, (1953) Persian Literature: a bio-bibliographical survey, London: Luzac & co.